

Henni Lahtinen

**SUKUPOOLEN REPRESENTAATIO
PERUSOPETUKSEN
OPETUSSUUNNITELMAN PERUSTEIDEN
2014 AIKAISISSA AAPISISSA**

Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Huhtikuu 2024

TIIVISTELMÄ

Henni Lahtinen: Sukupuolen representaatiot perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2014 aikaisissa aapisissa
Kandidaatintutkielma
Tampereen yliopisto
Kasvatustieteiden tutkinto-ohjelma
Huhtikuu 2024

Tämän kandidaatintutkielman aiheena ovat sukupuolen representaatiot vuonna 2014 julkaistun, vuonna 2016 voimaan astuneen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden aikaisissa aapisissa. Tarkoitukseni oli selvittää, kuinka sukupuolta kuvataan aapisissa verbaalisesti ja visuaalisesti. Tutkimukselle keskeinen teoria liittyy sukupuoleen peruskoulukontekstissa. Erityisen keskeisinä käsitteinä tarkastelin oppikirjallisuutta, sukupuolen stereotyyppioita ja sukupuolisensitiivisyyttä peruskoulussa.

Tutkimusaineistona toimi neljä suomalaista aapista Tampereen seudun kirjastoista. Tärkein aineiston valintakriteeri oli julkaisuvuosi, koska aapisten tuli olla vuonna 2016 tai sen jälkeen uuden painoksen saanut tai julkaistu. Toteutin valitsemalleni aineistolle oppikirjatutkimuksissa tyypillisen sisällönanalyysin. Teoriaohjaavaa sisällönanalyysia ohjasi sosiaalisen konstruktionismin teoria, jonka mukaan kielen ja kuvien luomat merkitykset rakentavat todellisuutta.

Tutkimustuloksissa nostin aineistosta sukupuolen representaatioihin liittyvät seitsemän teemaa. Teemat ovat sukupuolen moninaisuus, ulkonäkö, aikuiset roolimalleina, leikit ja harrastukset, ihmissuhteet, tunteiden ilmaisu ja säätely sekä perusluonne. Useimmissa teemoissa sukupuolta tuotetaan sekä verbaalisesti että visuaalisesti, ja representaatiot sekä uusintavat että rikkovat sukupuolen stereotyyppioita. Ulkonäkö ja aikuiset roolimalleina ovat eniten stereotyyppioita uusintavia teemoja. Puolestaan perusluonne sekä leikit ja harrastukset rikkovat sukupuolen stereotyyppioita voimakkaimmin. Sukupuolen moninaisuus ilmenee aapisissa heikosti. Kahta eläinhahmoa lukuun ottamatta aapisten päähenkilöt voidaan sijoittaa binääriseen sukupuolijakoon. Sijoittaminen on mahdollista hahmojen ulkonäön, nimen tai hahmoon kohdistettujen määritelmien perusteella.

Tutkimukseni osoittaa, että nykyisen opetussuunnitelman aikaisissa aapisissa sukupuoliroolit saavat visuaalisesti ja verbaalisesti moninaisia representaatioita. Representaatioiden moninaisuus viittaa siihen, että tyttö- ja poikaoppilaiden yksilöllisyys ja yhdenvertaisuus huomioidaan kouluissa hyvin. Sukupuolen representaatiot aapisissa voivat kuitenkin edelleen lisätä sukupuoliristiriitää niillä lapsilla, joiden sukupuoli ei sovi binääriseen sukupuolijakoon. Kouluissa tulisikin kiinnittää sukupuolen representaatioihin ja sukupuolen moninaisuuteen paremmin huomiota oppikirjoja valitessa, jotta jokainen lapsi voi kokea tulevansa materiaaleissa näkyväksi.

Avainsanat: sukupuoliroolit, stereotyyppiat, sukupuolisensitiivisyys, oppikirjatutkimus

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	4
2	TEOREETTINEN VIITEKEHYS	7
2.1	Sukupuoli kouluikässä	7
2.1.1	<i>Sukupuolen moninaisuus ja sukupuoliristiriita</i>	8
2.1.2	<i>Lapsiin yhdistettävät sukupuolistereotyytit</i>	9
2.2	Yhdenvertaisuus perusopetuksessa	10
2.2.1	<i>Oppikirjat ja aapinen perusopetuksessa</i>	11
2.2.2	<i>Sukupuolietoisuus peruskoulussa</i>	12
3	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	13
3.1	Tutkimustehtävä	13
3.2	Tutkimusmenetelmä	13
3.3	Aineiston hankinta	15
3.4	Sisällönanalyysin toteuttaminen	15
4	TUTKIMUSTULOKSET	17
4.1	Sukupuolen moninaisuus	17
4.2	Ulkonäkö	18
4.3	Aikuiset roolimalleina	20
4.4	Leikit ja harrastukset	22
4.5	Ihmissuhteet	23
4.6	Tunteiden ilmaisu ja säätely	24
4.7	Perusluonne	25
5	POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET	27
5.1	Tutkimustulosten pohdinta ja johtopäätökset	27
5.2	Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus	29
6	LÄHTEET	31
7	AINEISTO	34

1 JOHDANTO

Kandidaatintutkielmani aihe on sukupuolen verbaaliset ja visuaaliset representaatiot nykyisen, vuonna 2014 julkaistun, vuonna 2016 voimaan astuneen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden aikaan julkaistuissa aapisissa tai vanhempien aapisten uusissa painoksissa. Tutkielmani yhteydessä representaatioilla viitataan Paasonen (2010) määritelmästä johdettuna sukupuolen esittämiseen tai uudelleenesittämiseen aapisissa. Representaatioita voidaan Paasonen (2010) mukaan ajatella myös tapahtumina, joissa annetaan merkityksiä. Tämän tutkielman kontekstissa merkityksiä annetaan sukupuolelle. Aapisten representaatioilla on merkitystä, koska *“tapamme esittää ihmisryhmiä vaikuttavat tapoihimme suhtautua niihin”* (Paasonen, 2010, s. 45). Tarkoitukseni on tarkastella sitä, kuinka sukupuoli ilmenee aapisten sanavalinnoissa, kuvissa ja henkilöhahmoissa. Erityisesti olen kiinnostunut sukupuolen stereotyyppioista ja sukupuolen moninaisuuden esiintymisestä aapisissa.

Sukupuoli-identiteetin vahvistaminen koulussa on tärkeä teema, jonka vuoksi sen edistämiseen myös velvoitetaan. Siksi haluan tehdä tutkimusta juuri sukupuoliteemasta. Koulun arkea ohjaavat erilaiset lait ja asiakirjat, kuten yhdenvertaisuuslaki, perusopetuslaki ja perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (jatkossa opetussuunnitelma). Vanhassa, vuonna 2004 käyttöön otetussa perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa kehoitettiin huomioimaan opetuksessa ja kasvatuksessa erityisesti tyttöjen ja poikien väliset erot, joka ei huomionnut lainkaan sitä, että tytöt ja pojat eivät ole toisistaan täysin eroavia homogeenisiä ryhmiä (Karvinen, 2010). Sukupuolen moninaisuus on kuitenkin huomioitu vuonna 2016 käyttöön otetussa opetussuunnitelmassa, jossa määritellään, että tietoa ja ymmärrystä siitä tulisi lisätä (Ristkari ym., 2018). Opetussuunnitelmassa yhdenvertaisuusperiaate on huomioitu yhteisissä tavoitteissa, arvoperustassa ja oppiainekohtaisissa tavoitteissa (Opetushallitus, 2014). Äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineen osalta opetussuunnitelma (Opetushallitus, 2014, s. 104) määrittelee alkuopetuksessa seuraavasti:

Opetuksessa, oppimisympäristön luomisessa ja opetusmenetelmien valinnassa otetaan huomioon oppilaiden erilaisuus, yhdenvertaisuus ja sukupuolten tasa-arvo ja tuetaan niin edistyneitä kuin oppimisvaikeuksien kanssa ponnistelevia.

Lähes jokainen Suomessa asuva lapsi aloittaa oppipolkinsa äidinkielen ja kirjallisuuden oppitunneilla aapisen äärellä. Kiinnostukseeni aapisia kohtaan onkin vaikuttanut se, että ne tavoittavat lähes jokaisen kasvavan suomalaisen lapsen. Ensimmäisellä vuosiluokalla oppilaat viettävät aapisen äärellä paljon aikaa, koska vuosiluokilla yksi ja kaksi äidinkieltä ja kirjallisuutta opiskellaan 14 vuosiviikkotuntia, kun puolestaan esimerkiksi matematiikkaa opiskellaan vain 6 vuosiviikkotuntia. Tämä on määritelty perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta annetussa valtioneuvoston asetuksessa, jonka uusin versio astuu voimaan elokuussa 2024 (793/2018 6 §:n 1 momentti). Koska koulussa vietetty aika vaikuttaa oppilaiden identiteetin rakentumiseen, on selvää, että siihen vaikuttaa myös äidinkielen ja kirjallisuuden oppitunneilla vietetty aika, jossa ensimmäisellä vuosiluokalla korostuu aapisen käyttö.

Tutkimukseni ei ole laatuaan ensimmäinen. Esimerkiksi Kallunki ja Äijälä (2022) ovat kandidaatintutkielmassaan selvittäneet aapisten sukupuolirepresentaatioita. He ovat tutkineet aapisia, joiden ensimmäiset painokset ovat tulleet jo edellisten opetussuunnitelmien voimassaoloaikana. Tutkimiensa aapisten osalta Kallunki ja Äijälä (2022) ovat saaneet tulokseksi, että aapisissa sukupuolet saavat sekä tyypillisiä että epätyypillisiä representaatioita. Myös Asikainen ja Mäkinen (2015) ovat tutkineet pro gradu –tutkielmassaan tyttöjen ja poikien sukupuolikuvaa useissa vuosien 1950–2008 välillä julkaistuissa aapisissa. He saivat tulokseksi uusimpien aapisten osalta, että sukupuolia kuvataan hyvin tasa-arvoisesti ja yhtä aktiivisissa rooleissa. Puolestaan Palmu (1992) on havainnut tutkimuksessaan ihmishahmojen kuvausten olevan aapisissa melko stereotyyppisiä. Naiset tekevät kotitöitä, toimivat opettajina ja huolehtivat perheenjäsenistään, kun samalla miehet eivät tee kotitöitä, saavat kuvauksia lukuisissa eri ammateissa ja tekevät käytännön töitä. Lisäksi Karvinen (2008a) on havainnut, että sukupuolen moninaisuus on oppimateriaaleissa usein vailla representaatiota. Haluan tutkimuksellani selvittää uusimpien aapisten tilannetta sukupuolen stereotyyppioista ja sukupuolen moninaisuudesta.

Tutkielmani alkaa toisessa luvussa tutkimuksen kannalta keskeisen käsitteistön määrittelyllä. Sitä seuraa kolmannessa luvussa tutkimustehtävän, tutkimusmenetelmän, analyysimenetelmän ja aineiston hankinnan perustelu. Lisäksi kuvaan tarkemmin tekemäni analyysin vaiheita. Sen jälkeen esittelen neljännessä luvussa tutkimustulokset, jonka jälkeen lopuksi viidennessä luvussa analysoin tutkimustuloksia sekä pohdin tutkimuksen eettisyyttä ja luotettavuutta.

2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

2.1 Sukupuoli kouluiässä

Fausto-Sterling (2012) toteaa, että lasten sukupuoli-identiteetti alkaa kehittymään alle kouluikäisenä. Naskali (2010) huomauttaa, että alle kouluikäinen lapsi voi siksi myös kokea sukupuoliristiriitaa, kun tiettyihin yhteiskunnan ihannoimiin sukupuolirooleihin kasvattaminen esimerkiksi terveydenhuollon tasolla alkaa heti neuvolassa. Feministisen tutkimuksen mukaan sukupuoli rakentuu terveydenhuollon lisäksi koulutuspolitiikassa (Naskali, 2010).

Muun muassa Ristkari ja kumppanit (2018) toteavat, että binäärisen sukupuolikäsityksen mukaan ihmiset jaetaan kahteen sukupuoleen, miehiin ja naisiin. Binääristä sukupuolikäsitystä perustellaan riittäväksi biologialla ja lisääntymisellä. Sukupuoli määritelläänkin syntymähetkellä genitaalien perusteella binäärisesti. Sukupuolentutkimus on kuitenkin paljastanut, ettei sukupuolen määrittely ole näin yksinkertaista. Moniulotteisemmin tarkasteltuna sukupuoli voidaan määritellä esimerkiksi eräänlaiseksi jatkumoksi, joka rakentuu niin geneettisistä ja anatomisista ominaisuuksista, mutta myös psykologisista, sosiaalisista ja kulttuurisista ominaisuuksista.

Perinteisesti sukupuolelle on annettu kaksi määritelmää, englannin kielellä sex ja gender. Sex kuvastaa tässä määrittelyssä anatomiaa ja ruumiillisten ominaisuuksien perusteella määriteltyä sukupuolta, kun taas gender kuvastaa sosiaalista ja kulttuurista sukupuolta. (Ristkari ym., 2018) Toisin sanoen sex on sukupuolen biologinen ilmaisu, ja gender sosiaalinen, yksilön oma käsitys hänen sukupuolestaan (Nousiainen, 2020). Keskeiseksi sex ja gender jaottelun ohella nousee sukupuoli-identiteetti, jonka Ristkari ja kumppanit (2018, s. 211) määrittelevät seuraavasti: *”Ihmisen oma kokemus sukupuolestaan tai sukupuolettomuudestaan.”* Koulukontekstia tarkastellessa on Syrjäläisen ja Kujalan (2010) mukaan kiinnostavaa tarkastella erityisesti sosiaalista, kulttuurista

ja psyykkistä sukupuolta eli sukupuolen gender ulottuvuutta sekä yksilön sukupuoli-identiteetin kokemusta.

Sosiaalinen ulottuvuus katsoo, että sukupuoli rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa roolien, käyttäytymisen ja identiteetin kautta (Syrjäläinen & Kujala, 2010). Sosiaalinen sukupuoli on kiinnostava koulukontekstissa muun muassa siitä syystä, että perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2014) todetaan sukupuoliroolien siirtyvän koulun aikuisilta koulun oppilaille. Oppilaat saattavat opetussuunnitelman mukaan perustaa jopa tulevaisuuden opintoihin tai työhön liittyviä valintojaan koulussa jaettuihin sukupuolirooleihin. Opetussuunnitelma kehottaakin oppilaitoksia ja henkilökuntaa tiedostamaan perinteiset sukupuoliroolit ja rohkaisemaan oppilaita ennen kaikkea yksilöinä. Tämä edistää tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumista.

Paasosen (2010) esittelemän kulttuurisen käsityksen mukaan yhteiskunnassa vallitsevat mielikuvat, ennakkoluulot, odotukset, symbolit ja merkit rakentavat sukupuolta. Hän toteaa myös, että yhteiskunnan ennakkoluulot, sukupuoliin kohdistuvat odotukset ja symbolit näkyvät peruskoulussa kirjojen ilmentäminä representaatioina. Oppikirjojen, kuten aapisten henkilöihin ja näiden sukupuoliin liitetäänkin erilaisia merkityksiä (Palmu, 1992).

Psyykkinen sukupuoli kuvastaa taas Syrjäläisen ja Kujalan (2010) määrittelemänä yksilön omaa käsitystä hänen sukupuolestaan. Tämä käsitys muovautuu koko elämän ajan. Syrjäläinen ja Kujala (2010) myös muistuttavat, kuinka on tärkeää huomioida, että sukupuolen eri ulottuvuudet ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa toistensa kanssa.

2.1.1 Sukupuolen moninaisuus ja sukupuoliristiriita

Sukupuolen moninaisuus on eräänlainen kattotermi kaikille binäärisen sukupuolijaon ulkopuolelle jääville sukupuolikokemuksille (Nousiainen, 2020). Cis-sukupuolisuus tarkoittaa identifioitumista siihen sukupuoleen, mikä yksilölle on syntymässä sukupuolielinten perusteella määriteltä (Nousiainen, 2020; Ristkari ym., 2018). Syntymähetkellä sukupuolielinten perusteella tehtävän binäärisen sukupuolimäärittelyn ulkopuolelle jää kuitenkin monia ryhmiä, joista määrittelyn seuraavaksi yleisimmät.

Intersukupuoliset henkilöt ovat sellaisia, joilla ei ole yksiselitteisesti miehen eikä naisen sukuelimiä (Nousiainen, 2020). Muunsukupuolisuus taas tarkoittaa sitä, kun henkilö ei ole nainen eikä mies vaan jotain tältä väliltä tai näiden vaihtoehtojen ulkopuolelta (Nousiainen, 2020; Ristkari ym., 2018). Transsukupuoliset henkilöt voivat olla naisia tai miehiä, mutta eivät identifioitu heille syntymässä sukupuolielinten perusteella määriteltyyn sukupuoleen (Nousiainen, 2020). On olemassa myös yksilöitä, joilla ei ole sukupuoli-identiteettiä lainkaan (Ristkari ym., 2018).

Sukupuolen moninaisuudesta on puhuttu ja yritetty olla puhumatta historian eri aikoina ja eri paikoissa eri tavoin (Nousiainen, 2020). Yhteiskunnan käsitys sukupuolen moninaisuudesta on edelleen hyvin kapea eikä huomioi kaikkia sukupuolikokemuksia, eikä ongelma erilaisten sukupuolikokemusten määrittelystä ole koskaan lopullisesti ratkaistavissa (Kähkönen & Wickman, 2015). Sukupuolen moninaisuuden kieltäminen asettaa Nousiaisen (2020) mukaan sukupuolivähemmistöt yhteiskunnassa haavoittuvaan ja näkymättömään asemaan, mutta ei poista heidän olemassaoloaan. Moninaisuuden tunnustaminen ei olekaan keneltäkään pois. Nousiainen (2020) muistuttaa, että kaikilla on edelleen oikeus kokemaansa sukupuoleen, vaikka myös binäärisen sukupuolijaon ulkopuolelle jääville annettaisiin oikeus omaan moninaiseen sukupuoleensa.

Sukupuolen moninaisuus lapsella ilmenee usein sukupuoliristiriitana, jolloin lapsi tuntee, että hänen kehonsa tai hänen toimintaansa kohdistetut oletukset eivät vastaa hänen omaa sukupuolikokemustaan (Huuska & Karvinen, 2012). Ristiriita syntyy usein siitä, kun lapsi ei koe yhteiskunnassa vallitsevia sukupuolirooleja itselleen sopiviksi (Lehtonen, 2010; Ristkari ym., 2018). Sukupuoliristiriita voi ilmentyä ahdistuneisuutena ja hämmennyksenä, ja se saattaa vahvistua, kun lapsi kasvaa. Se, että lapsi käyttäytyy tavalla, jota ei pidetä hänen sukupuolelleen ominaisena ei vielä tarkoita, että lapsi ei kokisi olevansa hänelle syntymässä määritettyä sukupuolta. (Huuska & Karvinen, 2012)

2.1.2 Lapsiin yhdistettävät sukupuolistereotypiat

Sukupuolistereotypiat tai stereotyyppiset sukupuoliroolit ovat kirjoittamattomia sääntöjä, joiden mukaan sukupuoli on binäärinen, ja naisten ja miesten tulisi

käyttäytyä sukupuolelleen tyypillisellä tavalla (Ristkari ym., 2018). Sukupuoleen kohdistuvat stereotypiat voivat olla samaan aikaan positiivisia tai negatiivisia riippuen siitä kuka niitä tarkastelee ja missä kontekstissa (Karvinen, 2008b). Ne voivat lisätä eriarvoisuutta, jos henkilö ei samaistu niihin tai puolestaan auttaa rakentamaan omaa sukupuoli-identiteettiä, jos stereotypioihin samaistuu (Syrjäläinen & Kujala, 2010). Stereotypiat voivat kohdistua lapsen ulkonäköön tai luonteeseen ja käyttäytymiseen, joiden perusteella ulkopuoliset arvioivat lapsen sukupuolta (Lehtonen, 2010).

TAULUKKO 1. Binäärisiin sukupuoliin kohdistettuja stereotypioita Ylitapio-Mäntylän (2012) taulukkoa mukaillen. Lisäyksiä Karvisen (2010), Lehtosen (2010) sekä Syrjäläisen ja Kujalan (2010) esittämistä stereotypioista.

Tyttö	Poika
Ihmissuhteiden arvostus	Riippumattomuus toisista
Avuliaisuus	Oman edun ajaminen
Empaattisuus	Itsekkyys
Tunteellisuus	Tunteiden hillitseminen
Sopeutuvaisuus	Oikeassa oleminen
Tunteella ajattelu	Järjellä ajattelu
Yhteistyökyky	Autonomia
Kiltteys	Levottomuus
Hellyys ja hoivaavuus	Karskius
Vaaleanpunainen	Sininen
Prinsessat	Autot
Nukkekotit	Toimintasankarit
Tanssi	Jääkiekko
Itkeminen	Itkun välttely
Pitkät hiukset	Lyhyet hiukset

2.2 Yhdenvertaisuus perusopetuksessa

Koulutuksen tasa-arvon ja laadun, yhteiskunnallisen yhdenvertaisuuden sekä oikeudenmukaisuuden varmistaminen ovat opetussuunnitelman (2014) mukaan perusopetuksen tärkeimpiä tehtäviä. Perusopetusta järjestetään muun muassa

perustuslain, tasa-arvolain ja perusopetuslain sekä kansainvälisten sopimusten asettamien velvoitteiden pohjalta. Perusopetuksen tavoitteiden ja tehtävien toteutumiseksi on luotu perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Opetussuunnitelma toimii opetuksen ja koulujen toimintakulttuurin perustana, ja siinä asetetaan opetukselle arvopohja. Peruskoulussa vuosiluokkien 1–2 opetusta kutsutaan alkuopetukseksi. Alkuopetuksen erityistehtäväksi on opetussuunnitelmassa määritetty myönteisen oppijakuvan kehityksen edistäminen ja oppilaiden riittävien valmiuksien varmistaminen myöhempiä opintoja varten.

Laki ei ole vielä vuonna 2010 vaatinut peruskouluja tekemään tasa-arvo- tai yhdenvertaisuussuunnittelua (Lehtonen, 2010). Uusi yhdenvertaisuuslaki on kuitenkin tullut voimaan vuonna 2015 (Ristkari ym., 2018). Nykyään laki velvoittaaakin koulutuksen järjestäjiä laatimaan vuosittaisen tasa-arvosuunnitelman oppilaitoksiin ja huolehtimaan tarvittavista toimita yhdenvertaisuuden edistämiseksi oppilaitoksissa (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 5 a §; Yhdenvertaisuuslaki luku 2, 6 §).

2.2.1 Oppikirjat ja aapinen perusopetuksessa

Lappalaisen (1992) mukaan oppikirjojen historia Suomessa on moninainen. Hän kertoo, että oppikirjojen aika on alkanut 1500-luvulla, mutta silti suomalaisten tekijöiden oppikirjat ovat olleet edelleen 1800-luvun alkupuolella harvinaisia. 1800-luvun loppupuoli ja 1900-luvun loppupuoli ovat olleet suomalaisen oppikirjallisuuden kulta-aikaa. Lappalainen myös kertoo, että oppikirjoja ovat aikaisemmin tehneet lähinnä papit, mutta 1800-luvulta lähtien tekijät ovat olleet pääasiassa koulualan asiantuntijoita, nykyään opettajia. Opettajat saavat nykyään myös usein itse vaikuttaa opetuksessa käyttämiinsä oppikirjoihin.

Aapinen on usein oppikirjoista ensimmäinen, jonka oppilas saa peruskoulussa, ja sen ensisijainen tehtävä on opettaa oppilas lukemaan (Palmu, 1992). Aapisiin liittyy myös joitakin ongelmia. Oppikirjojen on jo aapisesta lähtien todettu vahvistavan binääristä sukupuolijakoa (Naskali, 2010). Tämä on Karvisen (2008a) mukaan ongelmallista erityisesti sukupuoliristiriitaa kokevien oppilaiden näkökulmasta, koska he oppivat oppikirjojen tarinoista ja kuvituksista, millaista

käyttäytymistä heiltä odotetaan tai mitä ainakin ihannoidaan. Oppikirjoilla voidaan siis lisätä tai kaventaa sukupuolten tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta.

2.2.2 Sukupuolitietoisuus peruskoulussa

Sukupuolitietoisuus peruskoulussa on merkittävää, koska koulussa rakennetaan lasten ja nuorten identiteettiä. Siksi myös perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2014) velvoittaa sukupuolitietoiseen kasvatukseen ja opetukseen. Opetussuunnitelmassa huomioidaan, että kasvatuksen ja opintojen ohjauksen tulee olla yhdenvertaista tyttöjen ja poikien välillä. Lisäksi opetussuunnitelmassa määritellään yhdenvertaisuuteen kuuluvan irtaantuminen sukupuoliin kohdistuvista stereotyyppioista. Peruskoulun tehtäväksi on opetussuunnitelmassa annettu myös tiedon ja ymmärryksen lisääminen sukupuolen moninaisuudesta.

Kun puhutaan sukupuolitietoisuudesta peruskoulussa, käsitteeksi sopii Nousiaisen (2020) mukaan parhaiten sukupuolisensitiivisyys. Sukupuolisensitiivisyys peruskoulukontekstissa tarkoittaa, että sukupuoliin kohdistuvista odotuksista ollaan tietoisia ja eriarvoisuutta pyritään purkamaan (Syrjäläinen & Kujala, 2010). Nousiainen (2020) kuitenkin esittää, että myös sukupuolitietoisuuden termi sopii koulukontekstiin erityisesti silloin, kun tarkoituksena on tunnistaa ja purkaa sukupuolistereotyyppioita.

Sukupuolisensitiivisyys ilmenee kouluissa käytännön ratkaisuin. Lasta kasvatetaan sukupuolisensitiivisessä kasvatuksessa ensisijaisesti lapsena, eikä sukupuolensa edustajana esimerkiksi leikkeihin ohjatessa, ryhmiä jakaessa ja sukupuolitetuista tavoista puhuessa. (Nousiainen, 2020) Vaikka sukupuolisensitiivinen kasvatusta on tavoitteena, koulumaailman realiteetti on Lehtosen (2010) mukaan se, että sukupuolittuneita käytäntöjä on paljon. Hän toteaa, että peruskoulussa lasta myös kasvatetaan usein biologisen sukupuolen perusteella.

Sukupuolisensitiivisyys ei tarkoita, ettei lapsella olisi tai saisi olla sukupuolta, vaan että sukupuolta ei korosteta tilanteissa, joissa siihen ei ole tarvetta (Nousiainen, 2020). Tämä on tärkeää huomioida, sillä sukupuolineutraalius, johon peruskoulussa ei pyritä, voi Syrjäläisen ja Kujalan (2010) mukaan jopa heikentää sukupuolten välistä tasa-arvoa, jos sukupuolten välisiä eroja ei huomioida edes tarpeen tullen.

3 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

3.1 Tutkimustehtävä

Löysin sukupuolen representaatioista ja oppikirjatutkimuksesta paljon aiempaa kirjallisuutta ja tutkimusta, jota esittelin laajasti johdannossa aihevalintaani perustellen. Löytämässäni aiemmissa tutkimuksissa tutkittiin muun muassa sukupuolirooleja edellisten opetussuunnitelmien aikaisissa aapisissa sekä sukupuoliroolien rakentumista alkuopetuksen äidinkielen oppikirjakuvituksissa. Löysin tutkimusaukon siitä, että uusimpia aapisia ei ole vielä juurikaan tutkittu valitsemastani näkökulmasta. Haluan siksi tutkimuksellani avata aapisten nykytilaa sukupuolen representaatioista, jotta oppimateriaalien valinnassa ja kehittämisessä voidaan jatkossa yhä paremmin huomioida monimuotoisuus ja inklusiivisuus. Tällä tavoin haluan auttaa kaikkia oppilaita tuntemaan sukupuoli-identiteettinsä peruskoulussa arvostetuksi heti ensimmäisestä vuosiluokasta lähtien. Jotta pystyn luomaan kattavan kokonaiskuvan aapisten nykytilasta, yhdistelen tutkimuksessani kuvituksen ja sanojen rakentamia merkityksiä sukupuolelle.

Niiden perusteluiden valossa, jotka olen tässä ja johdannossa esitellyt monimuotoisuuden huomioimisen ja oppikirjatutkimuksen merkityksestä, olen päättänyt päätutkimuskysymykseeni: *millaisia representaatioita sukupuoli saa aapisissa*. Tutkimuskysymys jakautuu kahteen alakysymykseen, jotka ovat:

1. Millaisia verbaalisia representaatioita sukupuoli saa aapisissa?
2. Millaisia visuaalisia representaatioita sukupuoli saa aapisissa?

3.2 Tutkimusmenetelmä

Tutkimustani ohjaavana taustateorianani toimii sosiaalinen konstruktionismi. Jokisen ja kumppaneiden (2016) mukaan sosiaalinen konstruktionismi näkemyksenä korostaa sitä, että kaikki tieto rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. He myös esittävät, että näkemyksen mukaan asiat ja ilmiöt

saavat merkityksiä esimerkiksi kuvissa ja teksteissä. Siksi myös sukupuolen representaatioiden voidaan ajatella rakentuvan symbolisesti aapisten kuvissa ja teksteissä.

Oppikirjatutkimusta on tehty Suomessa paljon (Karvonen ym., 2017). Yksi merkittävistä suomalaisista oppikirjatutkijoista on Tarja Palmu. Palmu (1992) on osoittanut aapistutkimuksellaan, että oppikirja-analyysi voi olla samanaikaisesti laadullista ja määrällistä. Suurin osa oppikirjatutkimuksesta näyttäisi kuitenkin olevan laadullista (ks. Asikainen & Mäkinen, 2015; Hämäläinen & Matiskainen, 2021; Rinne, 2019). Karvonen ja muut (2017) toteavat oppikirja-analyysin olevan useimmiten sisällönanalyysia, mutta huomauttavat, että nykyään oppikirjatutkimuksissa tehdään yhä useammin diskurssianalyysia. Diskurssianalyysia hyödynnettiin esimerkiksi Rinteen (2019) väitöskirjassa, jossa tutkittiin muun muassa maantiedon, historian ja yhteiskuntaopin oppikirjojen tuottamaa maailmankuvaa. Puolestaan Hämäläinen ja Matiskainen (2021) selvittävät pro gradu -tutkielmassaan perinteisen sisällönanalyysin keinoin seksuaalikasvatuksen toteutumista ympäristöopin ja elämänkatsomustiedon oppikirjoissa.

Myös oma tutkielmani rakentuu laadulliselle eli kvalitatiiviselle oppikirjatutkimukselle, koska kvalitatiivinen tutkimus on nähty erityisen sopivana kasvatustieteellisten ongelmien ratkaisemiseen (Eskola & Suoranta, 1998). Laadullisen tutkimuksen kentällä olen valinnut tehdä tutkielmani sisällönanalyysinä. Valitsin näin, koska Tuomen ja Sarajärven (2018) mukaan sisällönanalyysi soveltuu kirjallisten dokumenttien, kuten kirjojen analysointiin. Kirjallisten dokumenttien lisäksi sisällönanalyysin keinoin voidaan tarkastella kuvia (Vuori, julkaisuaika tuntematon). Sisällönanalyysi sopii siis tutkimusongelmaani ja tutkimuskysymykseeni, kun haluan tutkia samanaikaisesti aapisten tekstejä ja kuvia. Lisäksi Tuomi ja Sarajärvi (2018) toteavat sisällönanalyysin antavan tiiviin kuvauksen tutkittavasta ilmiöstä, joka on tarkoituksenmukaista, kun tutkin ilmiötä useissa oppikirjoissa. Tekemäni sisällönanalyysi on teoriaohjaavaa, jolloin analyysi lähtee ensisijaisesti liikkeelle aineistosta, mutta sen taustalla vaikuttaa myös teoreettinen viitekehys.

3.3 Aineiston hankinta

Valitsin tutkielmani aineiston, eli tutkimani aapiset, käyttäen tarkkoja hakukriteerejä. Hakukriteerini olivat seuraavat:

- aapinen tai sen uusi painos on julkaistu vuonna 2016 tai myöhemmin
- aapinen löytyy Tampereen seudun kirjastoista tai Tampereen yliopiston kirjastoista
- korkeintaan kaksi aapista on samalta kustannusyhtiöltä
- aapisissa tulee esiintyä ihmis- tai eläinhahmoja.

Valitsin aineistoksi kaikki aapiset, jotka toteuttivat hakukriteerit, koska kriteereihin sopivia aapisia löytyi vain neljä. Aineistoksi tutkielmaani valikoituivat seuraavat aapiset:

- Satuovien aapinen, 2023, 1. painos (Edukustannus), 185 sivua
- Tarinoiden aapinen, 2020, 1. painos (Kustannusosakeyhtiö Otava), 199 sivua
- Ystävien aapinen, 2019, 1. painos (Sanoma Pro), 168 sivua
- Vilske aapinen, 2018, 5. painos (Edukustannus), 177 sivua.

3.4 Sisällönanalyysin toteuttaminen

Sisällönanalyysin vaiheista on olemassa monenlaisia ohjeita. Olen koostanut suuntaviivat analyysin tekemiselle kahden, keskenään samankaltaisen ohjeistuksen pohjalta. Näiden seuraavaksi kuvaamieni vaiheiden mukaisesti olen itse toteuttanut aapisten sisällönanalyysin.

Ennen aineiston tutkimista tulee teoreettisen viitekehyksen ja tutkimuskysymysten kautta päättää, mikä aineistossa kiinnostaa tutkijaa (Tuomi & Sarajärvi, 2018). Tässä tutkielmassa kiinnostukseni kohteena ovat sukupuolen representaatiot. Kiinnostuksen kohteeni määräytyi tutkimuskysymysten pohjalta ja se sisälsi sekä aapisten teksteissä että kuvituksessa ilmenevät sukupuolen kuvaukset.

Seuraava tehtävä on tutkia aineistoa ja merkitä aineistoon tutkimusongelman näkökulmasta kiinnostavat kohdat. Kiinnostavat kohdat

kannattaa kerätä ylös muistiinpanoiksi. Tämä vaihe on nimeltään aineiston koodaus. (Eskola & Suoranta, 1998; Tuomi & Sarajärvi, 2018) Tässä vaiheessa avasin aapiset ensimmäistä kertaa, luin ne läpi ja tein samalla muistiinpanoja kohdista, joissa kuvissa tai teksteissä kuvattiin henkilöhahmojen sukupuolta.

Seuraavaksi olennaista on tunnistaa kerätystä aineistosta toistuvia teemoja ja koota löydetyt kiinnostavat kohdat yhteen. Tätä vaihetta voidaan kutsua teemoitteluksi. Teemoittelussa on mahdollista hyödyntää taulukointia tai rakentaa kuvio löydöksistä. (Eskola & Suoranta, 1998; Tuomi & Sarajärvi, 2018) Lopuksi analyysistä tulee kirjoittaa yhteenveto, jossa tutkija analysoi tutkimustulosten syvempää merkitystä (Tuomi & Sarajärvi, 2018). Havaitsin koodausvaiheessa tekemistäni löydöksistä seitsemän keskeistä teemaa, joita lähden seuraavassa luvussa erittelemään tarkemmin. Viimeisessä luvussa teen yhteenvedon.

4 TUTKIMUSTULOKSET

4.1 Sukupuolen moninaisuus

Jotta oli mahdollista tarkastella, millaisia kuvauksia eri sukupuolet aapisissa saavat, tuli ensin tutkia aapisten hahmojen sukupuolia. Kaikissa aapisissa, joissa päähenkilöt olivat ihmishahmoja, havaitsin hahmojen sijoittuvan binääriseen sukupuolijakoon. Hahmojen sukupuolet tulevat ilmi aapisten teksteistä tai ne ovat pääteltävissä hahmojen nimistä ja ulkoasuista. Esimerkiksi Vilske aapisessa Pajun ja Onnin sukupuoli ilmenee heille osoitetusta lausahduksesta: *“Tuletteko mukaan, pojat?”* (Vilske aapinen, s. 46). Tarinoiden aapisessa lasten sukupuolia ei voi päätellä nimistä, koska nimet Lumo, Pippuri ja Kaiku ovat sukupuolineutraaleja. Sukupuolet ovat kuitenkin pääteltävissä kirjan kuvituksesta ja teksteistä. Esimerkiksi kuvassa 1 Pippurilla on tytölle ominainen kokouimapuku, ja Kaikulla pojalle ominaisesti pelkkä alaosa. Ystävien aapisessa osan eläinhahmoista, kuten Ullan ja Aamoksen sukupuoli on nimen perusteella pääteltävissä. Ystävien aapisesta löytyy kuitenkin yksi päähenkilö, Papu (kuva 2), jonka sukupuoli ei ole pääteltävissä aapisesta. Hänet voidaan siis nähdä muunsukupuolisuuden tai sukupuolettomuuden edustajana. Myös Tarinoiden aapisessa on ihmislasten lisäksi päähenkilönä Mumu-hahmo (kuva 1, keskellä), jonka sukupuolta ei voida päätellä.

Kuva 1: Tarinoiden aapinen s. 11.

Kuva 2: Ystävien aapinen s.8.

Sukupuolen moninaisuuden voidaan kuitenkin todeta olevan melko heikosti edustettuna voimassa olevan opetussuunnitelman aapisissa. Se näkyy lähinnä sivuhenkilöissä, joiden sukupuolta ei tuoda ilmi. Esimerkiksi Satuovien aapisessa (s. 150) kuvan 3 henkilöön, joka näkyy aapisessa vain kerran, on viitattu ilman sukupuolta: *“Kesken kaiken pihalle käveli vieras aikuinen.”* Toki on huomattava, että esimerkiksi hahmojen nimen tai ulkonäön perusteella tehtävät tulkinnat sukupuolesta eivät välttämättä pidä paikkaansa, vaan ovat sukupuolen stereotyyppien pohjalta tehtyjä.

Kuva 3: Satuovien aapinen s. 150.

4.2 Ulkonäkö

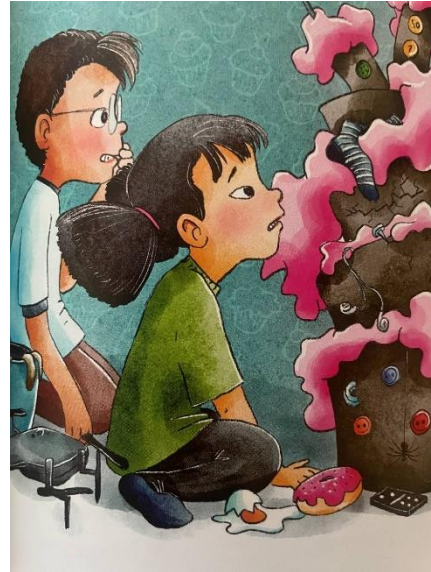
Tässä alaluvussa vastaan erityisesti toiseen alatutkimuskysymykseeni: *“Millaisia visuaalisia representaatioita sukupuoli saa aapisissa?”* Tutkin aapisten kuvituksissa erityisesti hahmojen pukeutumista, hiustyylejä ja kasvonpiirteitä.

Aapisten hahmojen sukupuoli ilmenetään ulkonäöllä, ja erityisesti pukeutumisella ja hiustyyleillä. Sukupuolen representaatiot tällä osa-alueella ovat sekä stereotyyppisiä uusia että rikkovia. Osa hahmoista saman aikaisesti rikkoo ja vahvistaa stereotyyppisiä pukeutumisellaan. Hyvänä esimerkkinä tästä

toimii Tarinoiden aapisen tyttöahmo Pippuri, joka käyttää pukeutumisessaan stereotyyppisesti tyttömäisinä (kuva 4) ja poikamaisina (kuva 5) pidettyjä värejä.

Kuva 4: Tarinoiden aapinen s. 7.

Kuva 5: Tarinoiden aapinen s. 111.

Sukupuolen stereotyyppioita uusinnetaan muun muassa siten, että mekot ja hameet ovat selvästi tyttöjen vaatteita. Lisäksi tyttöahmoilla on usein pitkät hiukset ja osalla jopa huulipunaa ja pitkät ripset (kuva 6). Poikahahmoilla on useimmiten lyhyet hiukset, ja siniset tai vihreät vaatteet, kun taas tyttöahmoilla on usein punaiset tai keltaiset vaatteet (kuva 7).

Kuva 6: Vilske aapinen s. 12.

Kuva 7: Vilske aapinen s. 24–25.

Aapisissa kuitenkin myös rikotaan paljon sukupuolen stereotyyppioita pukeutumisella, ja tyttö- sekä poikahahmot pukeutuvat hyvin samankaltaisesti. Muun muassa kuvasta 7 voi huomata, että kaikkia sukupuolia edustavien lasten tyypillisin tapa pukeutua aapisissa on housut ja paita. Myöskään värit eivät ole puhtaasti “tyttöjen värejä” tai “poikien värejä”. Ystävien aapisen ilvestyttö Ulla rikkoo pukeutumisellaan tyttöyden stereotyyppiä, käyttämällä pelkästään sinistä väriä ja housuja (kuva 8 ja kuva 9). Lisäksi hänen paidassaan (kuva 8) oleva haiprintti rikkoo stereotyyppiä tyttöjen hellyydestä, ja osoittaa, että myös tyttö voi pitää karskiudesta ja toiminnasta.

Kuva 8: Ystävien aapinen s. 8.

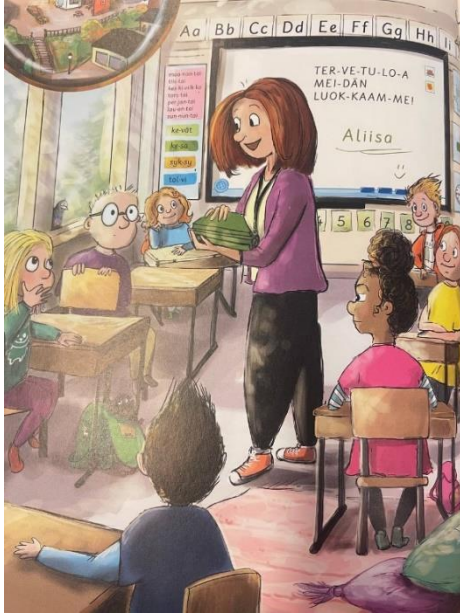
Kuva 9: Ystävien aapinen s. 44.

4.3 Aikuiset roolimalleina

Vaikka aapisten päähenkilöt ovat lapsia, niissä näkyy myös aikuisia esimerkiksi vanhemman tai opettajan roolissa. Aikuisten hahmojen sukupuolen representaatiot ovat visuaalisia ja verbaalisia. Aikuisten rooleilla on merkitystä aapisten lapsille. Esimerkiksi Tarinoiden aapisessa poikahahmo Kaiku toteaa nähdessään työmaalla aikuisia työntekijöitä, että hänestäkin tulee isona kaivinkoneen kuljettaja, jolloin hän ottaa näkemistään aikuisista mallia.

Aapisissa kuvataankin paljon aikuisia työssä, ja aapisten ammatit paljolti vahvistavat kuvaa ammattien sukupuolittuneisuudesta. Naisille annettu

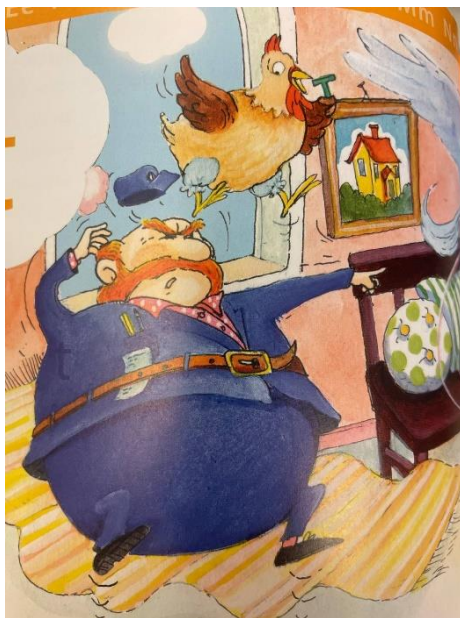
ammatteja ovat muun muassa opettaja ja leipuri (kuva 10 ja kuva 11), kun taas miehet näkyvät muun muassa poliisin ja työmiehen ammateissa (kuva 12 ja kuva 13).

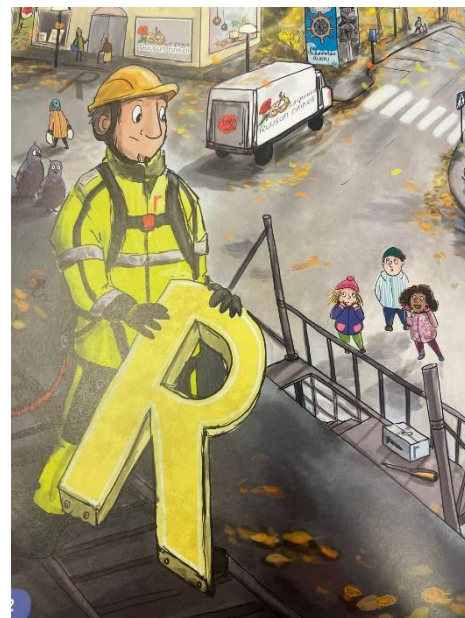
Kuva 10: Satuovien aapinen s. 10.

Kuva 11: Vilske aapinen s. 18.

Kuva 12: Vilske aapinen s. 60.

Kuva 13: Satuovien aapinen s. 52.

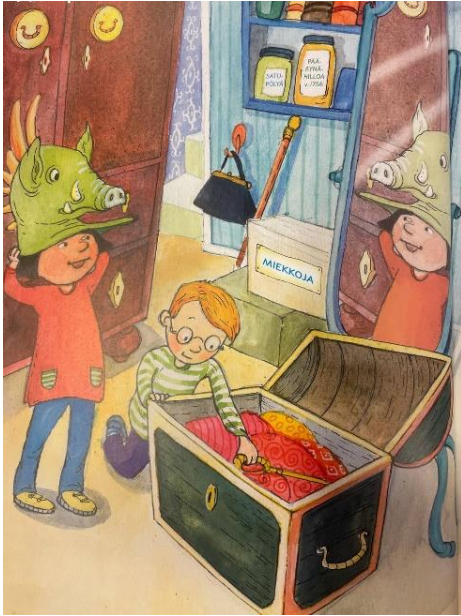
Aikuiset ilmentävät sukupuolta aapisissa myös muulla toiminnallaan. Aapisissa on tyypillistä, että äidit ja isoäidit kuvattiin hellinä, hoivaavina ja tunneälykkäinä.

Äidit laittavat ruokaa, halaavat ja huolehtivat lapsista. Esimerkiksi Tarinoiden aapisessa äiti hoivaa Pippuria (s. 69): *“Äiti silittää ja pitää lähellä.”*, Vilske aapisessa mamma on hellä (s. 135): *“Sitten mamma halasi minua.”* ja Ystävien aapisessa Ullan mummo osoittaa tunneälyä (s. 29): *“Mummokin aina muistuttaa, miten mainio mieli sopimisesta tulee.”* Miehiä puolestaan kuvataan sukupuolelleen epätyypillisemmin. Miehiä pidetään usein hillittyinä ja järjellä ajattelevina, mutta silti esimerkiksi Tarinoiden aapisessa (s. 33) isä antaa ilon tunteidensa näkyä: *“Minä haluan uimaan, isä kiljuu ja juoksee iloisen aaltoihin”* ja Vilske aapisen (s. 144) miespoliisi Nysä ei pysty hillitsemään negatiivisia tunteitaan: *“Nysä heittäytyi makaamaan ja takoi nyrkeillään ja jaloillaan maata.”* Ystävien aapisessa myös miehiä on kuvattu tunneälykkäinä (s. 83): *“Vaari kertoi, että rohkeakin pelkää joskus.”*

4.4 Leikit ja harrastukset

Aapisten lasten leikkejä ja harrastuksia kuvataan aapisten teksteissä ja kuvituksessa. Havaitsin, että kaiken sukupuoliset lapset leikkivät usein yhdessä ja samoja leikkejä. Tosin leikeillä myös uusinnettiin joitakin sukupuolen stereotyyppioita. Harrastusten osalta aapisten viesti on se, että on tärkeää, että jokainen saa harrastaa sitä mistä pitää. Aapisissa mainitut lasten harrastukset rikkovatkin sukupuolen stereotyyppioita.

Esimerkiksi Vilske aapisen kuvasta (kuva 14) voidaan huomata, että tyttö ja poika leikkivät samoilla rekvisiitoilla. Satuovien aapisessa poikahahmo Tuisku leikkii päässään prinsessaleikkeihin sopiva tiara (kuva 15), kun taas Vilske aapisen tyttöahahmo Mei haluaa roolileikissä näytellä sankaria. Näissä roolileikeissä hahmot siis rikkoivat sukupuolen stereotyyppioita. Toisaalta esimerkiksi Tarinoiden aapisen (s. 153) poikahahmo Kaikun leikkejä kuvataan hyvin stereotyyppisesti: *“Hän on jo tehnyt läksyt, leikkinyt ukkeleilla ja pelannut peliajan verran pelikoneella.”*, ja niin kuvataan myös Vilske aapisen (s. 46) tyttöahahmo Ainon kiinnostuksen kohteita: *“Aino halusi tehdä kampauksia ja suunnitella asuja.”*

Kuva 14: Vilske aapinen s. 6.

Kuva 15: Satuovien aapinen s. 60.

Aapisissa hahmot keskustelevat harrastuksistaan. Poikahahmojen harrastuksiksi aapisissa mainitaan lukeminen, leipominen, piirtäminen ja trumpetin soittaminen. Poikien harrastukset ovat siis paljon muuta, kuin mitä ajatellaan niiden stereotyyppisesti olevan. Tyttöjen harrastuksiksi mainitaan parkour ja jääkiekko, jotka myös rikkovat stereotypiaa tyttöjen harrastuksista.

4.5 Ihmissuhteet

Aapisten hahmot kuvataan pääasiassa ihmissuhteita arvostavina sukupuolesta riippumatta. Stereotyyppistä kuvaa tyttöjen ja poikien välisistä eroavaisuuksista ihmissuhteiden laadussa kuvaa Vilske aapisen (s. 9) kuvitus (kuva 16), jossa tyttöhahmot halaavat toisiaan, kun poikahahmot vain kättelevät. Tämä kuvastaa sitä, että stereotyyppisesti tyttöjen ystävyysuhteet on nähty syvällisinä ja poikien pinnallisina.

Kuva 16: Vilske aapinen s. 9.

Esimerkki siitä, kuinka aapisten hahmot arvostavat ihmissuhteitaan on esimerkiksi Ystävien aapisen (s. 73) lausahdus: *“Ullan teki mieli halata Aamosta lujasti.”* ja (s. 158) Aamoksen toteamus: *“Parasta itsenäisyydessä on, että saa olla itsekin ystävä toisille.”* Myös Vilske aapisessa tytöt ja pojat arvostavat ihmissuhteita yhtä lailla. Mei toteaa (s. 122): *“Minäkin tykkään teistä kaikista niin paljon, että minun sydämeni räisky!”* ja Onni puolestaan sanoo (s. 134): *“Minulla on ikävä äitiä ja isää. He ovat usein työmatkalla.”*

4.6 Tunteiden ilmaisu ja säätely

Tunteiden ilmaisu ja säätely aapisissa ilmenee erityisesti verbaalisesti, mutta myös kuvissa. Aapisissa tunteiden säätelyä ja ilmaisua kuvataan sekä sukupuolille stereotyyppisesti että stereotypioita rikkoen. Satuovien aapisessa (s. 173) kuvataan hyvin sitä, että aapisten lapsihahmoilla tunteiden ilmaisu ja säätely on sukupuoleen katsomatta samankaltaista: *“Lapset alkoivat itkeä.”*

Poikia kuvataan aapisissa järjellä ajattelemisen ja tunteiden hillitsemisen stereotypiaa rikkovasti, kun esimerkiksi Vilske aapisen poikahahmosta sanotaan seuraavasti (s. 128): *“Paju punastui, paiskasi vihon maahan ja lähti juoksemaan. -Kiinan kieli on tyhmää!”* Toisaalta samalla osoitetaan poikien järjellä ajattelua ja tunteiden hillitsemistä, kun samasta hahmosta sanotaan (s. 130): *“Paju tuli piilopaikkaansa aina, kun hän oli pahalla tuulella.”*

Aapisissa tyttöjen stereotyyppinen tunteellisuus tulee ilmi esimerkiksi Tarinoiden aapisessa verbaalisesti (s. 15): *“Tyttö itkee.”* Lisäksi tunteellisuutta

ilmennetään visuaalisesti Satuovien aapisessa (s. 42), kun tyttöhahmo Alli itkee (kuva 17) ja Ystävien aapisessa (s. 16), kun tyttöhahmo Ulla itkee (kuva 18). Tyttöjä kuvataan myös tunneälykkäinä esimerkiksi Vilske aapisessa, kun tyttöhahmo Mei toteaa (s. 131): *“Sitten muistin, että joskus Paju haluaa olla yksin. Ainakin riidan jälkeen.”*

Kuva 17: Satuovien aapinen s. 42.

Kuva 18: Ystävien aapinen s. 16.

4.7 Perusluonne

Stereotyyppisesti tyttöjen perusluonteena on nähty empaattisuus, hoivaavuus ja kiltteys, ja puolestaan poikien perusluonteena itsekkyyys ja levottomuus. Aapisissa onnistutaan hyvin rikkomaan näitä stereotypioita, kun poikia kuvataan hellinä ja empaattisina, ja tyttöjä myös omaa etuaan ajavina.

Tarinoiden aapisessa (s. 43) poikahahmo Kaiku kuvataan kohtelemassa myyrää hellästi. Kaikua kuvataan myös toimimassa empaattisesti (s. 146): *“Ei mitään hätää, toinen lapsista rohkaisi. Hänen nimensä oli Kaiku.”* Myös Vilske aapisessa Onni esitetään empaattisena ja kilttinä hänen todetessaan: *“Olemme kaikki hyviä jossakin.”* Satuovien aapisessa (s. 125) Luka osoittaa empaattisuutta sanoessaan ystävälle: *“Ei hätää, olet turvassa!”* Myös Ystävien aapisen (s. 83)

Aamos kuvataan läpi aapisen hellänä ja herkkänä, ja hän toteaaakin itsestään seuraavasti: *“Tällainen tavallinen hirvi vain, vähän varovainen ja joskus herkkä.”*

Tyttöhahmoja kuvataan aapisissa moninaisemmin. Perinteisiä kuvauksia tytöistä annettiin esimerkiksi Vilske aapisessa, kun Aino empaattisesti auttaa ystävää (s. 14): *“Sini ja Aino kirjoittivat ostoslistan Sinille.”* Myös Satuovien aapisen (s. 98) Sofia osoittaa empatiaa todetessaan: *“Olet rohkea, kun kerroit.”* Stereotypioita tyttöydestä kuitenkin rikottiin aapisissa paljon. Esimerkiksi Vilske aapisen Mei kuvataan itsekkäänä ja karskina (s. 18): *“Olen paras loikkija.”* ja (s. 93): *“Nyt kilpaillaan!”* Puolestaan Ystävien aapisen (s. 138) Ullaa kuvataan rikkomassa hellyyden ja huolenpidon stereotypiaa, kun hän ajattelee: *“Miksi tuo on koko ajan minussa kiinni?”*

Binäärisen sukupuoli- ja sukupuolijaon ulkopuolelle jäävä Papu on kuvattu sekä tytön että pojan stereotypiaan sopivasti. Esimerkiksi empatiaa ja kiltteyttä Papu osoittaa sanoessaan (s. 29): *“Sanoin rumasti. Saanko anteeksi?”* Jopa Ullan kohdeltua Papua ikävästi, aapisessa kerrotaan Papun osoittaneen empatiaa Ullaa kohtaan (s. 19): *“Papu lohduttaa Ullaa.”* Toisaalta kuitenkin Papua kuvataan itseään ajattelevana (s. 51): *“Papu rehenteli aina lukutaidollaan.”*

5 POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET

5.1 Tutkimustulosten pohdinta ja johtopäätökset

Koostin tutkimuskysymyksiini vastaavat seitsemän teemaa tutkimustuloksissa: sukupuolen moninaisuus, ulkonäkö, aikuiset roolimalleina, leikit ja harrastukset, ihmissuhteet, tunteiden ilmaisu ja säätely sekä perusluonne. Teemat vastasivat useimmiten sekä kysymykseen sukupuolen visuaalisesta että verbaalisesta ilmenemisestä, mutta esimerkiksi ulkonäköön liittyvät seikat ilmenivät vain visuaalisesti. Tutkimustulosten pohjalta voidaan todeta, että aapisten representaatiot useimpien teemojen osalta samanaikaisesti rikkovat ja uusintavat sukupuolen stereotypioita. Erityisesti ulkonäkö on teema, jossa hahmot toisintavat sukupuolen stereotypiaa. Onkin kiinnostavaa pohtia, miksi juuri ulkonäköön liittyvät tekijät ovat edelleen hyvin sukupuolittuneita, vaikka muilla osa-alueilla stereotypioita rikotaan jo voimakkaasti. Sosiaalisen konstruktionismin pohjalta voitaisiin ainakin ajatella, että ulkonäköön saatetaan liittää hyvin vahvoja sukupuolta rakentavia merkityksiä. Muiden teemojen kuin ulkonäön osalta voidaan havaita, että nykyaapisissa sukupuoli ei niinkään ohjaa hahmojen toimintaa, vaan hahmot ovat yksilöitä, ja saavat rikkoa tai uusintaa stereotypioita juuri niin kuin haluavat. Toisaalta edistyksen lomassa on mielenkiintoista huomata tuloksissa edelleen joitakin yhtäläisyyksiä Palmun (1992) tutkimustuloksiin. Palmu (1992) esimerkiksi havaitsi tutkimuksessaan, että ainut naisille annettu ammatti hänen tutkimissaan aapisissa oli opettaja, ja yhä edelleen yli kolmekymmentä vuotta myöhemmin havaitsin tässä tutkimuksessa tutkimieni aapisten ammattien olevan sukupuolittuneita.

Vaikka tyttöjen ja poikien roolit ovat aapisissa pääosin moninaisia, sukupuolen moninaisuus jää niissä vaille kattavaa representaatiota. Aapisissa kuvataan lähinnä tyttöjä ja poikia, joka tulee ilmi sekä aapisen kuvituksesta että teksteistä. Nämä tutkimustulokset ovat linjassa aiemman tutkimuksen kanssa. Muun muassa Naskali (2010) on havainnut aapisten vahvistavan binääristä

sukupuolijakoa, ja Karvinen (2008a) toteaa, että sukupuolen moninaisuus ei saa oppikirjoissa riittävää representaatiota. Tämä johtaa joissain tapauksissa siihen, että opettajat eivät käsittele teemaa koulussa lainkaan (Karvinen, 2010). Palmu (1992) esittääkin, että opettajalla on tärkeä rooli moninaisuuden käsittelyssä, kun sukupuolen moninaisuus jää vaille representaatiota oppikirjoissa. Tämä luo eriarvoisuutta oppilaiden välille, kun on opettajasta riippuvaista, millä tavalla luokassa käsitellään sukupuolen moninaisuutta.

Tutkimustulokset ovat merkittävät sen vuoksi, että lapsen sukupuoleen kohdistuvat odotukset ja ristiriidat omassa sukupuolikokemuksessa voivat olla jo pienelle lapselle arkipäivää (Lehtonen, 2010). Tutkimustulokset osoittavat, että oppimateriaalit voivat osaltaan lisätä ristiriitaa oppilaiden sukupuolikokemuksissa, jos oppilaan oma sukupuoli ei tule huomioiduksi tai oppilas ei pysty samaistumaan sukupuolen representaatioihin oppikirjoissa. Myös sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta voidaan todeta, että aapisten kieli ja kuvat aidosti tuottavat seuraamuksia ja rakentavat ympäröivää maailmaamme. Opetussuunnitelma (2014) kuitenkin ohjaa siihen, että opetuksessa tulisi huomioida yhdenvertaisuus ja sukupuolten tasa-arvo. Opetuksen kehittämisen vinkiksi onkin tarjottu muun muassa sitä, että oppilaitokset pohtivat omia opetusmateriaalejaan sukupuolen moninaisuuden huomioiden (Lehtonen, 2010). Oppilaitoksissa on kuitenkin vaikeaa valita sopivia opetusmateriaaleja, jos sellaisia ei löydy. Tutkimustuloksista voidaankin vetää johtopäätös, että edelleen 2020-luvulla oppimateriaaleihin kaivataan kattavampaa kuvausta sukupuolen moninaisuudesta, jotta voidaan vähentää sukupuoliristiriidan kokemuksia koulussa.

Kandidaatintutkielmassani aineistona toimi pelkästään voimassa olevan opetussuunnitelman aikaiset aapiset eli alakoulun ensimmäiselle vuosiluokalle suunnatut kirjat. Siksi tutkimukseni antaa vain kapean kuvan sukupuolen representaatioista alkuopetuksen oppikirjojen, äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaalien, ja varsinkin koko oppikirjallisuuden kentällä. Lisäksi on mahdollista, että nykyisen opetussuunnitelman aikana käytetään vanhoja, edellisillä opetussuunnitelmakausilla julkaistuja oppikirjoja. Vaikka siis tutkimissani aapisissa sukupuolen representaatiot rikkovat paljon stereotyyppioita, niin osassa kouluista on edelleen käytössä vanhoja aapisia, joissa sukupuolia saatetaan kuvata stereotyyppisemmin. Tutkin moninaisuutta myös ainoastaan

sukupuolen näkökulmasta eli tutkimukseni ei anna kattavaa kuvaa moninaisuuden tilasta yleisesti.

Siksi tulevaisuudessa olisikin kiinnostavaa löytää vastauksia siihen, millaisia representaatioita sukupuolet saavat muissa oppikirjoissa kuin aapisissa. Lisäksi sukupuolen moninaisuutta oppikirjoissa voitaisiin tutkia kokonaisvaltaisemmin. Kiinnostavaa olisi esimerkiksi selvittää, onko sukupuolen moninaisuus huomioitu alkuopetuksen oppimateriaaleja paremmin ylempien vuosiluokkien oppimateriaaleissa. Lisäksi tärkeä tutkimusaihe olisi opettajien ajatukset ja käsitykset sukupuolen moninaisuuden opettamisesta, koska kuten aiemmin mainitsin, Palmu (1992) toteaa sukupuolen moninaisuuden käsittelyn koulussa jäävän usein opettajan vastuulle. Tämän vuoksi olisi tärkeää tutkia myös opettajaopiskelijoiden käsityksiä siitä, kuinka opinnot valmistavat käsittelemään sukupuolen moninaisuuden teemoja. Toisaalta tutkimusta olisi mielenkiintoista tehdä myös muun kuin sukupuolen representaatioiden osalta. Tutkimusta olisi mahdollista tehdä esimerkiksi etnisyyden, vammaisuuden tai sosioekonomisen aseman representaatioista.

5.2 Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus

Olen noudattanut tutkimuksessani tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK, päivitetty 9.10.2023) määrittelemää hyvää tieteellistä käytäntöä. Nämä käytännöt pitävät sisällään muun muassa rehellisyyden, yleisen huolellisuuden ja tarkkuuden, asianmukaiset viittausmenetelmät, tarvittavat tutkimusluvut sekä asianmukaisen raportoinnin. Toisaalta Tuomi ja Sarajärvi (2018) huomauttavat, että laadullisen tutkimuksen kentällä ei ole täydellisen yhtenäistä käsitystä tutkimuksen luotettavuuteen vaikuttavista tekijöistä ja niiden arvioimisesta.

Laadullisessa tutkimuksessa on erityisen olennaista kiinnittää huomiota tutkijan positioon. Onkin käytännössä mahdotonta, että tutkija olisi täysin objektiivinen, sillä hän luo tutkimusasetelman itse. On kuitenkin merkittävää huomioida tekijät, jotka saattavat vaikuttaa siihen, mitä tutkija havainnoi tutkimuksessaan. (Tuomi & Sarajärvi, 2018) Omasta positiostani tutkijana tunnistan, että tutkimusaihe kiinnostaa minua, ja olen siksi pyrkinyt huomioimaan aineiston havainnoinnissa kaikki seikat, jotka voisivat vaikuttaa tutkimustuloksiin. Olen myös pyrkinyt minimoimaan ennen tutkimuksen tekemistä omaavieni

olettamusten vaikutuksen lopullisiin tutkimustuloksiin. Oman tutkimukseni luotettavuutta olisi ollut mahdollista lisätä, jos tutkijoita eli aineiston havainnoijia olisi ollut useampi kuin yksi (Eskola & Suoranta, 1998). Tällöin minä ja tutkijaparini olisimme voineet paikata mahdollisia puutteita toistemme havainnoissa.

Laadullisessa tutkimuksessa on keskeistä myös muilta osin kuin objektiivisuuden suhteen pohtia tehtyjä valintoja ja niiden luotettavuutta (Eskola & Suoranta, 1998). Olen koko tutkimuksen ajan tuonut läpinäkyvästi ilmi tutkimuksen vaiheet ja tekemäni valinnat, kuten Tuomi ja Sarajärvi (2018) ohjeistavat, jotta lukija voi helposti arvioida tutkimuksen luotettavuutta. Lisäksi olen asianmukaisesti merkinnyt käyttämäni lähteet sekä tekstinsisäisin viittein että lähdeluetteloon (TENK, päivitetty 9.10.2023). Tutkimustulosten luotettavuutta lisää myös se, että ne saavat osittain tukea aiemmista tuloksista, joka Eskolan ja Suorannan (1998) mukaan voi lisätä tutkimustulosten varmuutta. Tutkimus on myös toistettavissa, koska vaiheet ja aineisto on avattu selvästi. Tutkijan muutos saattaisi kuitenkin hieman vaikuttaa aapisista tehtyihin havaintoihin.

Tutkielmani aineistona toimivat julkisesti saatavilla olevat oppikirjat. Siksi en tarvinnut erillistä tutkimuslupaa aineiston hankintaan. Aineiston valikoitumiseen vaikutti se, että valitut aapiset olivat ainoat kriteereihin sopivat aapiset. Toimin myös luotettavasti pitäytyessäni aineiston valintakriteereissä koko tutkimuksen ajan. Aapiset ovat myös kattavasti kolmelta eri kustannusyhtiöltä ja eri oppikirjailijoiden kirjoittamia. Vaikka aapisista kaksi on samalta kustannusyhtiöltä, on niissäkin yhtä kirjoittajaa lukuun ottamatta eri tekijät. Siis vaikka aineistona on vain neljä kirjaa, antavat ne niin kattavan kuvan kuin on mahdollista tutkimuksen toteutushetkellä saada vuonna 2016 voimaan astuneen opetussuunnitelman aikaan julkaistuista tai uusituista aapisista.

Analysoin aineistoani sisällönanalyysin keinoin. Eskola ja Suoranta (1998) huomauttavat, että laadullisessa tutkimuksessa vaarana on analyysin jääminen turhan pinnalliseksi, kuten kokoelmaksi suoria lainauksia aineistosta. Tutkimus voi Tuomen ja Sarajärven (2018) mukaan jäädä ikään kuin kesken, jos esitellyistä tutkimustuloksista ei pystytä vetämään riittäviä johtopäätöksiä. On siis mahdollista, että en ole pystynyt sisällönanalyysin avulla pääsemään tarvittaviin johtopäätöksiin.

6 LÄHTEET

- Asikainen, A. & Mäkinen, S. (2015). *Äiti vilkuttaa ikkunan takaa - Sukupuolijärjestysten muuttuminen aapisten kuvituksessa 1950-luvulta nykypäivään*. [pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto]. Tampereen yliopiston avoin julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201504301383>
- Eskola, J. & Suoranta, J. (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino.
- Fausto-Sterling, A. (2012). *Sex/Gender : Biology in a Social World*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203127971>
- Huuska, M. & Karvinen, M. (2012). Persoona on aina enemmän kuin sukupuoli. Teoksessa O. Ylitapio-Mäntylä (toim.), *Villit ja kiltit : Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille* (s. 31–53). PS-kustannus.
- Hämäläinen, V. & Matiskainen, M. (2021). *Seksuaalikasvatus oppikirjoissa - Oppikirjojen seksuaalikasvatukseen liittyvät sisällöt sekä opettajien kokemukset niiden hyödynnettävyydestä koulun seksuaalikasvatuksessa*. [pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto]. Itä-Suomen yliopiston avoimien aineistojen eRepo-palvelu. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20210743>
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (2016). *Diskurssianalyysi : teorian, peruskäsitteet ja käyttö*. Vastapaino.
- Kallunki, A. & Äijälä, L. (2022). *Sukupuoliroolit suomalaisissa aapisissa*. [kandidaatintutkielma, Tampereen yliopisto]. Tampereen yliopiston avoin julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202204284065>
- Karvinen, M. (2008a). Miten puhua perheiden moninaisuudesta eri-ikäisten lasten kanssa? Teoksessa J. Jämsä (toim.), *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi : Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville* (s.192-206). PS-kustannus.

- Karvinen, M. (2008b). Koulu. Teoksessa J. Jämsä (toim.), *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi : Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville* (s. 222–241). PS-kustannus.
- Karvinen, M. (2010). Sateenkaaren värit koulussa – suvaitsevaisuudesta yhdenvertaisuuteen. Teoksessa M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu & S. Tani (toim.), *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa* (s. 111–132). PS-kustannus.
- Karvonen, U., Tainio, L. & Routarinne, S. (2017). Oppia kirjoista. Systemaattinen katsaus suomalaisten perusopetuksen oppimateriaalien tutkimukseen. *Kasvatus & Aika*, 11(4), 39–57.
<https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68764>
- Kähkönen, L., & Wickman, J. (2015). Sukupuolen moninaisuus ja queer-näkökulmat, I–X. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti*, 7(1–2).
<https://journal.fi/sqs/article/view/50793>
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. 8.8.1986/609.
- Lappalainen, A. (1992). Suomen oppikirjat. *Koulu ja menneisyys*, 30(1), 31–46.
<https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/98818>
- Lehtonen, J. (2010). "Kaikki kuvatkin on sellaisia: isä, äiti ja lapsi" - heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu & S. Tani (toim.), *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa* (s. 87–110). PS-kustannus.
- Naskali, P. (2010). Kasvatus, koulutus ja sukupuoli. Teoksessa T. Juvonen, L. Rossi & T. Saresma. (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* (s. 277–287). Vastapaino.
- Nousiainen, S. (2020). *Sukupuoleen katsomatta : kuinka kohdata moninaisuus*. Atena.
- Opetushallitus. (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014.
https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Oppivelvollisille annettavan perusopetuksen tuntijako. 20.9.2018/793.
- Paasonen, S. (2010). Sukupuoli ja representaatio. Teoksessa T. Juvonen, L. Rossi & T. Saresma. (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* (s. 39–48). Vastapaino.

- Palmu, T. (1992). Nimetön Hiiri ja Simo Siili. Aapisten sukupuoli-ideologia. Teoksessa S. Näre & J. Lähteenmaa (toim.), *Letit liehumaan : tyttökuulttuuri murroksessa* (s. 301–313). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rinne, E. (2019). *(Moni)kulttuurinen maailmankuva ja kuulumisen politiikka suomalaisissa peruskoulun oppikirjoissa ja nuorten kokemuksissa*. [akateeminen väitöskirja, Tampereen yliopisto]. Tampereen yliopiston avoin julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1182-7>
- Ristkari, M., Suni, M. & Tyni, V. 2018. *Sukupuolena ihminen. Tietokirja transsukupuolisuudesta ja sukupuolen moninaisuudesta*. Tammi.
- Syrjäläinen, E. & Kujala, T. (2010). Sukupuolitietoinen tasa-arvokasvatus – vaiettu aihe opettajankoulutuksessa ja koulun arjessa. Teoksessa M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu & S. Tani (toim.), *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa* (s. 25–40). PS-kustannus.
- Tuomi, J., & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (6. painos). Tammi.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (9.10.2023). *Hyvä tieteellinen käytäntö (HTK)*. <https://tenk.fi/fi/tiedevilppi/hyva-tieteellinen-kaytanto-htk>
- Vuori, J. (julkaisuaika tuntematon). Laadullinen sisällönanalyysi. Teoksessa J. Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Haettu 18.3.2024 osoitteesta <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/laadullinen-sisallonanalyysi/>
- Yhdenvertaisuuslaki. 30.12.2014/1325.
- Ylitapio-Mäntylä, O. (2012). Sukupuolittuneet käytännöt varhaiskasvatuksessa. Teoksessa O. Ylitapio-Mäntylä (toim.), *Villit ja kiltit : Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille* (s. 15–29). PS-kustannus.

7 AINEISTO

- Asplund, J., Hartikainen, A., Ryhänen, M. & Tamminen, J. (2019). *Ystävien aapinen*. Sanoma Pro Oy.
- Harju, I., Helin, E., Ikkala, S., Ketonen, R., Laakkonen, J., Niemelä, R. & Surojegin, N. (2023). *Satuovien aapinen*. Edukustannus.
- Kirkkopelto, K., Kiviniemi-Pänkäläinen, J., Niemelä, R., Okkonen-Sotka, P., Paavola, H. & Lasten Keskus ja Kirjapaja Oy. (2018). *Vilске aapinen*. 5. painos. Edukustannus.
- Kuosmanen, M., Lampela, H., Lassila, K. & Solastie, K. (2020). *Tarinoiden aapinen*. Kustannusosakeyhtiö Otava.